

Milena IVANOVIĆ (Podgorica)

Filozofski fakultet – Nikšić

UDK 821.163.4.09-31(497.16)

MODERNIZACIJA NARATIVNIH TEKSTOVA RISTA RATKOVIĆA

Ratkovićev roman *Nevidbog* osporava konstatacije brojnih kritičara da se crnogorska međuratna književnost isključivo oslanja na tradiciju domaćeg realizma. Brojnim inovacijama on modernizuje književni izraz. Proces modernizacije ogleda se u postupku pripovijedanja, modelovanju vremena, psihološkom profilisanju likova. Takođe i eksperimentima u skladu sa nadrealističkom poetikom, zatim genološkim pomjeranjem kao i na jezičko-stilskom nivou teksta.

Nakon Prvog svjetskog rata crnogorska književnost pretežno je nastajala izvan granica vlastitog nacionalnog i književnog prostora. Njeni glavni nosioci bile su mlade intelektualne snage, uglavnom zbog školovanja upućene u Beograd, koje su se u sferi proznog izraza pretežno oslanjale na tradiciju domaćeg realizma. Iako je ovo period najraznovrsnijih eksperimenata u domenu umjetnosti u Evropi, međuratna crnogorska proza polazila je od strogo realističkih principa. Svoje estetske i društveno-političke koncepcije ova generacija usklađivala je s borbom za socijalna i politička prava.

Od sredine dvadesetih godina XX vijeka crnogorski pisci iz beogradskog kruga teže modernizaciji postupka i izraza u književnom stvaranju, a već tridesetih godina nastaje literatura znatno modernijih koncepcija, što ćemo pokušati i da pokažemo na primjeru Ratkovićevog romana *Nevidbog* i novele *Gde je ona?*

Ratkovićeva proza nije bila često predmet interesovanja književnih kritičara. Osporavali su mu dar pripovjedača i navodili da je i u narativnim

tekstovima on prvenstveno pjesnik. Ipak romanom *Nevidbog* i brojnim kratkim pričama i novelama Ratković je osporio ovu konstataciju, a brojnim postupcima u romanu čak unio novine koje snažno modernizuju književni izraz međuratnog crnogorskog književnog perioda.

Proces modernizacije Ratkovićevih proza ostvaren je brojnim postupcima.

U prvom redu kada je u pitanju pripovjedačka situacija romana *Nevidbog*, ako primijenimo Štanclovu tipologiju, uočićemo da je uspostavljena složena pripovjedačka situacija, sinteza personalnog i auktorijalnog pripovjedačkog modela. Elementi personalne pripovjedačke paradigme približavaju ovaj roman modernim narativnim strukturama upotrebom introspektivnih tehnika, unutrašnjeg monologa i doživljenog govora. Dok je doživljeni govor postojao i u tradicionalnim oblicima pripovijedanja, unutrašnji monolog, pomoću koga ličnost izražava svoje najprisnije misli stvarajući utisak njihovog redukovanja upravo onako kako se one javljaju u svijesti, oznaka je karakterističnog postupka u modernom romanu. Ova tehnika koja teži da prenese intenzivnu igru misli, osjećanja, asocijacija, po mišljenju Uspenskog, predstavlja slučaj maksimane razlike između autorovog govora i govora lika, pa se autor usredsređuje na ono šta je rečeno, a ne kako je rečeno. Međutim, Ratković još uvijek nije dovoljno oslobodio svoj umjetnički izraz tradicionalnih okova pa je unutrašnji monolog samo sporadično prisutan, tako da ga ne možemo proglasiti paradigmatiskim obilježjem njegovog romana.

Personalna pripovjedačka situacija u znatnoj mjeri zadovoljava i zahtjev za objektivnošću, *a budući da objektivizovanje u romanu uvek znači dramatizovanje*¹, ovaj pripovjedački model počiva na ukrštanju narativnog i dramskog koda, a samim tim dovodi do genoloških pomjeranja.

U noveli *Gde je ona?* dominantna je auktorijalna pripovjedačka pozicija, ali auktorijalni pripovjedač u odnosu na lik zauzima unutrašnju tačku gledišta i koristi tehniku unutrašnjeg monologa pomoću koje nas upoznaje sa igrom misli samog junaka: *Ta samo da joj kažem: volim te. Nek ona sazna i... ništa više ne tražim...O, ona mora, mora znati!.. Ali kako... Ne bih ne bih joj pisao....A ako mi ne odgovori...!Mora, mora, mora!*²

¹ Franc Štancl, *Tipične forme romana*, Novi Sad, Književna zajednica, 1987, str.75.

² Risto Ratković, *Proze*, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1991, str.75.

Upotreba tri tačke dovodi do razbijanja sintaksičke cjeline i uspostavlja korelativan odnos između iskidane rečenice i rastrojstva lika. Unutrašnji monolog koji predočava psihičko stanje lika utiče i na lirizaciju narativnog teksta pa se i u kratkim proznim vrstama Ratković priključuje na lirski kod. Naime, ova tehnika zahtijeva Ich-Form-u pripovijedanja i zasniva se na asocijativnom vezivanju motiva koji ne poštuje kauzalni kriterijum. Nastaje gramatički nesređen iskaz sa naglašenim intonacionim pauzama, grafički označenim sa tri tačke.

U pojedinim segmentima romana *Nevidbog* predmetni svijet se ne sagledava epskom objektivnošću, nego se na narativnu osnovu svezajućeg pripovjedača dodaju lirske funkcije, što dovodi do modifikacije njegove narativne strukture, i ujedno čini jedno od osnovnih sredstava poetizacije teksta. Frazeologija svezajućeg pripovjedača je lirski intonirana, pa se selekcija verbalnih jedinica približava nadrealističkom kodu. U organizaciji govornog niza vidljivo je odstupanje od norme: *...noć je puzala po drveću. Nekada su tim provalijama mraka meketali nevidljivi jarci, i odronjavali kamenje na prilaznike. Nekada je mesec padao na bare, gladan i sablasankao veštičiji tanjir. Obrad bi tada odmotavao crveni pojas, da mu ne visi protivu priviđenja. Putem su ga sretale žene visoke kao telegrafski stubovi... Nekada su tu u strahu Obradovu igrale kolo vile...*³

*Mrak se već uveliko slegao, umirio. U nekim kućicama čak su i spavali. Čulo se kako čeljad srče glasno san kao iz drvenih kašika. Nekoliko zvezda raštrkanih tu i tamo, iznad noći, bolo je nekim osobitim sjajem. Tesni i krivudavi sokaci behu puni isplepetanih senki naherenih daščara i iznemoglih ćerpičnih zidova. Pored slučajnih mimohodilaca Sana prolazaše kao sreća, ili kao nesreća: prerušen, nenaslućena. Kakvo prekrasno telo žubori u dronjccima njene haljine, muškarci prolaze kao pored groblja.*⁴

Ovako organizovana frazeologija umnožava lirske funkcije svezajućeg pripovjedača pa on poprima obilježje liričara. Predmetni svijet se modeluje elementima lirske intonacije i subjektivno obojene slike svijeta.

Proces modernizacije možemo pratiti i u načinu modelovanja vremena. Objektivnu vremensku ravan narušavaju elementi subjektivnog vremena ostvareni personalnom pripovjedačkom situacijom. Personalni

³ Risto Ratković, *Roman, drama*, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1994, str. 64.

⁴ Isto, str.73

pripovjedački model uvodi dominaciju sinhronu tačke gledišta, pa se potiskuje analepsa tipična za klasičnu, posteriornu naraciju. Iznenaduje prisustvo anticipacije budućih zbivanja, ili prolepse u Ratkovićevim prozama: *I mnogo docnije kada je svesno posumnjao da uopšte može postojati herojsko mučeništvo, kad mu se činilo da i jedna zubobolja ma kojeg idejnog fanatika dok traje jača od njegove ideje, setio se tada Vasko da je ta misao začeta u njemu možda još ove noći.*⁵ Ova temporalna deformacija nije čest oblik narativne anahronije možda zbog one konvencije tradicionalnog romana po kojoj pripovjedač nastoji da stvori iluziju da se događaj o kojem pripovjeda otkriva u samom trenutku naracije. Ovakvim postupkom narušava se hronološko izlaganje što je takođe odlika modernih narativnih struktura, tako da se ne možemo složiti sa konstatacijom Nova Vukovića da sve te *skokovitosti predstavljaju kompozicionu manu jer razbijaju cjelovitost čitačevog utiska i uopšte djeluju neprirodno.*⁶

Kada je u pitanju odnos djelova narativne strukture prema cjelini, u romanu *Nevidbog* uočavamo težnju ka samostalnom egzistiranju pojedinih segmenata, prisustvo digresivnog materijala, i njihovu slabu povezanost. Izlomljena kompozicija otežava uspostavljanje semantičkih veza u ovoj narativnoj strukturi. Komatizam i razglobljenost unutrašnjeg sklopa posljedice su naglašene težnje pojedinih fragmenata teksta ka osamostaljivanju, kao i nepostojanje jedinstvene pripovjedne perspektive. Sporedne sižejne linije semantički se osamostaljuju, i zahvaljujući posebnim pripovjedačima a često i promjeni narativnog vremena djeluju kao zaokružene pripovjedne cjeline narušavajući kompaktnost narativne strukture. Kritičari su Ratkoviću zamjerali na slaboj povezanosti epizoda u romanu, a upravo je prisustvo digresivnog materijala momenat koji njegov roman približava modernim narativnim strukturama. Dakle, retardacioni motivi razvijaju se na račun fabule, koja se redukuje, ali ne radikalno. Siže je fragmentaran, mozaički sklapan, pa je sižejni tok isprekidan umetnutim pričama od kojih pojedine mijenjaju osnovne elemente narativne strukture. Sporedne sižejne linije usložnjavaju svoje funkcije, značenja i povećavaju plastičnost prikazanog svijeta.

Primjetna je i redukcija dijaloga likova u romanu *Nevidbog*, što otvara prostor za njihovo psihološko modelovanje. Kao što smo i naveli, ono što se može definisati kao uticaj modernih književnih tendencija

⁵ Isto, str.73.,.

⁶ Novo Vuković, predgovor knjizi Risto Ratković *Roman, drama*, Nikšić, 1994, str. 11.

jeste introspektivno građenje likova. Tačka gledišta se premješta sa pozicije sveznajućeg pripovjedača u pojedine likove čime se dinamizuje pripovijedanje i omogućava plastičnije oblikovanje predmetnosti. *Pred sam polazak stiže u opšti logor i Obrad Jeremić. Polupijan, razbesneo konja, vitla moskovkom lako iznad glave. Govoraše krupno i nekako jako naglašeno. Samo je on sam osećao stram u dnu sebe. I strah. Onaj isti strah što ga i ostali skrivahu. Zaista ne treba žaliti, mišaljaše otprilike, „jer kako god da su dobili slobodu treba je braniti. Treba se boriti za otadžbinu Crnu Goru protivu te Austrije.*⁷

Pod uticajem nadrealističke poetike i Frojdove teorije sna, Ratković upotrebljava somnambulistička stanja otkrivajući sadržaje pod pragom svijesti, što takođe modernizuje njegovu narativnu paradigmu. *Frojdova teorija sna omogućila je piscima dvadesetog vijeka da koristeći se nekim njegovim otkrićima, uvedu san kao relevantan element književne strukture čije funkcije postaju znatno brojnije i složenije.*⁸ U romanu je posebno razvijena Vaskova snovna slika Hristovog stradanja na Golgoti, kao ikonički znak zasnovan na iracionalnim predmetnostima, pa samim tim usmjeren ka referenciji. Poseban način ulanačavanja i kombinovanja verbalnih jedinica u navedenoj oniričkoj slici organizuje složeno semantičko polje u kojem se pomjeraju realni odnosi zasnovani na logici stvarnosti. Na taj način se slika organizuje po kodu groteske koja je jedno od osnovnih sredstava avangardnog izraza, a samim tim i postupak modernizacije ove narativne paradigme. Tehnika metamorfoze, tipična za rad sna autoru omogućava građenje iščašenog svijeta sa poremećenim relacijama, što uočavamo u sljedećem iskazu: *Od muka se Isus preobražavao čas u Milušu, čas u Anu, čas u svoju bolnu mater.*⁹

Brojni su primjeri nadrealističkih slika u ovom romanu. Slobodno kombinovanje verbalnog materijala ukida ograničenja i dovodi do spajanja nespojivog modernizujući Ratkovićev izraz. Nadrealističkom poetikom opravdavamo spoj religijskog i erotskog, oličenog u Bogorodici: *Bogorodica u njegovim molitvama ne beše inako veličanstveno protkana svetlošću i tamom kao po crkvama, ali zato beše radosnija i lepša ženstveno. Rumena ili jorgovansko plava haljina pripijala se uz njeno vitko, visoko telo koje je govorilo kroz nju svojim krasnim i jasno naslućenim oblicima... katkad*

⁷ Risto Ratković, *Roman, drama*, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1994, str.36.

⁸ Tatjana Bečanović, *Modernizacija pripovedačkog postupka u romanima Dušana Đurovića*, u zborniku: Književno djelo Dušana Đurovića, CANU, 2000, str.43.

⁹ Risto Ratković, *Roman, drama*, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1994, str. 114.

*je neposredno posle molitve i sa istom svećom koja je gorela pred ikonom odlazio da se naslađuje golišavim slikama.*¹⁰

Elementi nadrealističkog izraza prepoznatljivi su i u noveli *Gde je ona?* u neobičnim vezama riječi: *Čini mi se da je cela zemlja samo jedan modri čir; a ovo sunce da je samo jedan sllinavi mehur. Kad pogledam u brdo osećam kao da reži na me. Jeste.. brda reže...*¹¹ Znatna količina estetske informacije ostvarena je upravo zbog nepredvidljivosti ovakve veze između verbalnih jedinica (zemlja-modri čir; sunce-slinavi mehur).

Genološka pomjeranja proznih ostvarenja ka dramskom i lirskom kodu stvaraju hibridiziju Ratkovićevih tekstova. Na paradigmatskoj ravni romana *Nevidbog* aktivna su sva tri koda, narativni, lirski i dramski, pri čemu poetizacija dominira. Dramski kod ostvaren je personalnom pripovjedačkom situacijom, jer umjesto dijegetičkog posredovanja tipičnog za narativne strukture, postoji mimetički ili scenski prikaz tipičan za dramske strukture.

Intenzivan proces poetizacije ovog romana ostvaren je sljedećim sredstvima:

- lirizacijom sveznajućeg pripovjedača
- elementima personalne pripovjedačke situacije(u svijesti personalnog medija odražava se dato zbivanje)
- rekreiranjem individualnih psihičkih stanja (introspektivnim tehnikama)
- lajtmotivima kao semantičkim refrenima
- organizacijom govornog niza po pravilima lirskog koda
- principom ponavljanja.

Lajtmotiv označava ponavljanje i variranje određene slike, situacije, i organizuje se na principu ponavljanja, a pošto je ponavljanje primarno konstruktivno načelo poezije, oni su i osnovno sredstvo poetizacije ove proze. U romanu *Nevidbog* lajtmotiv smrti i brojna pitanja koja iz njega slijede, javljaju se u nekoliko oblika.

Lirska intonacija naglašena je i u opisima prirode, kao u primjeru: *Vedra oktobarska noć, prepuno zvezdano nebo. One bliže i krupnije čini se samo što ne zveče. Savilo se tako nebo nad otokom u Limu. Reka ostrvce*

¹⁰ Risto Rattković, *Roman, drama*, Nikšić, 1994, str.117.

¹¹ Risto Ratković, *Proze*, Nikšić, 1991, str. 117.

*opkoljava, grli ga brzim koracima.*¹²

Takođe ona je ostvarena i brojnim stilskim sredstvima koji karakterišu oblikovanje jezičkog izraza u poeziji. Brojni su primjeri postupka ponavljanja: *Moglo je biti svašta. Mogla je biti svađa. Mogao je biti pas. Mogla je biti ljubav.*¹³ i stilske figure polisindentona: *U sutonu behu razlivene, po kaldrmi, po pragovima, po razbacanim hartijama, po zidovima, po odelima, po licima.*¹⁴

Motivacija kao sredstvo kojim se obrazlažu i opravdavaju određeni postupci i ponašanja likova, u pojedinim segmentima romana udaljava se od tradicionalnog motivacionog koda i zasniva na asocijativnom vezivanju motiva.

Proces modernizacije možemo pratiti i na jezičko-stilskom nivou teksta u vidu specifičnog raščlanjivanja govornog niza. Ovaj postupak je posebno naglašen u unutrašnjem monologu: *Dakle zato?... Zbog siromašenja... Od straha pred prosjačkom torbom... Kad se menjaju prilike onda se čovek mora menjati iznutra, a? Pazi molim te! A ja to nisam znao!*¹⁵

U raščlanjivanju govornog niza u romanu *Navidbog* često se koristi stilski postupak permutacije koji podrazumijeva izmiještanje verbalne jedinice iz konteksta koji joj nameće sintaksička forma: *Njihove kuće, one su vrlo žalosne, male, trošne i prljave.*¹⁶ Sintaksička uređenost je narušena postponiranjem i intonacionim izolovanjem subordiniranog člana sintagme, što je i grafički označeno zapetama. *Postupak permutacije u estetskom smislu nije uvek produktivan, naprotiv često može biti nefunkcionalno upotrebljen i rezultirati patetičnim i estetski nekvalitetnim iskazom. Međutim već samo narušavanje sintaksičke norme signalizuje da iskaz, pored osnovne teži da prenese i neku drugu informaciju.*¹⁷

Takođe i parcelacija rečenice, vrhunac razgrađivanja tradicionalne normirane sintaksičke strukture jedan je od modernizovanih Ratkovićevih postupaka. Kao primjer možemo navesti:

¹² Risto Ratković, *Roman, drama*, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1994, str.89.

¹³ Isto, str.64.

¹⁴ Isto, str.102.

¹⁵ Isto, str. 23.

¹⁶ Risto Ratković, *Roman, drama*, Nikšić, 1994, str.35.

¹⁷ Tatjana Bečanović, *Modernizacija pripovedačkog postupka u romanima Dušana Đurovića*, u zborniku: Književno djelo Dušana Đurovića, CANU, 2000, str.43

*Duga neispavanost kod svih, iznurenost od uzrujavanja, silazili su na ljude zajedno sa duvanskim dimom, bliže i bliže. Poludremež.*¹⁸ Verbalna jedinica se potpuno osamostaljuje i više ne obavlja funkciju koju joj nameće sintaksička norma, već na sebe preuzima funkciju rečenice i time znatno proširuje svoja značenja. Parcelacija rečenice je svojstvena pjesničkom jeziku avangardnih poetika, pa njena frekventna upotreba približava ovaj roman lirskom momentu.

Jedan od postupaka stvaranja nove sintakse je i ređanje što kraće osnovne rečenice jedne do druge: *Noć vedra. Šume polugole, cakle se mesečinom. Nebo hladno.*¹⁹ *Nije pio i nije pušio. U crkvu nije išao. U boga nije verovao.*²⁰

U Ratkovićevim prozama ostvarena je dakle poetizacija sintakse koja se organizuje po pravilima stiha, a ne proze. Tako u noveli *Gde je ona?* imamo raščlanjivanje govornog niza neuobičajeno za prozni tekst:

Gde je ona?

Gde je ona?

Gde je, gde je,

*Gde je ona?*²¹

Ovo intonaciono osamostaljivanje ključnog iskaza je postupak tipičan za poeziju pa ovu novelu približava lirskom kodu. Organizacija sintaksičke strukture u ovoj noveli je razglobljena pa se njena indeksna obilježja, to jest pojačana ekspresivnost javljaju kao poseban vid uređenja koju nameće i egzaltirano psihičko stanje lika.

Na leksičkom planu stil romana *Nevidbog* je sasvim nestandardan jer je naglašeno prisustvo nadrealističkog postupka. Na pripadnost nadrealizmu ukazuju neobična metafora i poređenja u kojima su comparandum i simile jako udaljeni, čak neuporedivi po načelima tradicionalne poetike. Nailazimo na poređenja tipa: *misao se zamrsi kao kuršum u vuni; Njegovo lojane oči prelivaju se na plamenu kao dva masna čvarka; a vir kao uveličano oko ludakovo.*²² I primjere sinestezijske, koja se svojim konstruktivnim principom uklapa u zahtjev nadrealističke poetike, pronalazimo u ovoj romanesknoj strukturi. Ona objedinjuje konkretno, otjelovljeno u čulnoj percepciji, i bizarne

¹⁸ Risto Ratković *Roman, drama*, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1994, str.67.

¹⁹ Isto, str.35.

²⁰ Isto, str.52.

²¹ Risto Ratković, *Proze*, Nikšić, 1991, Univerzitetska riječ str.55.

²² Risto Ratković, *Roman, drama*, Nikšić, 1994, str.67.

spojeve osjeta iz različitih čulnih oblasti: *Malo po malo nestajalo je oko njega sivog mirisa jada i nemanja, rasplinjao se taj njemu od vjkada poznati miris sirotinje.*²³

Brojni primjeri potvrđuju očiglednu Ratkovićevu namjeru da stvara nove riječi, nove leksičke spojeve pod uticajem nadrealističkog pokreta.

Pojava *Nevidboga* značila je ozbiljan doprinos crnogorskoj međuratnoj literaturi. Ondašnja kritika zamjerala mu je slobodnu i modernu formu, namjerno odsustvo vezivnog fabuliranja i pretjeranu količinu digresivnog materijala, zamjerala mu je ono što mi danas iznosimo kao njegovu vrijednost.

Postupak poetizacije koji je ostvaren u romanu *Nevidbog* gore navedenim sredstvima zaista ukazuje na njegovo približavanje tipu poetskog romana i opravdava konstataciju Slobodana Ž. Markovića koji ga poredi sa romanom *Dnevnik o Čarnojeviću*, Miloša Crnjanskog.

Ako moderan roman označavamo svojstvima kao što su napuštanje tradicionalne motivacije postupaka i zbivanja, izmijenjene kategorije vremena i prostora, preplitanje različitih vrsta pripovjedača, miješanje stilova – onda roman *Nevidbog* pripada toj kategoriji. Ratković je stvorio djelo koje je iskočilo iz određenih standarda i u crnogorskoj književnosti počeo krčiti put za nova rješenja romanesknog izražavanja.

Smatramo da Ratkovićevi narativni tekstovi zahtijevaju novo čitanje i drugačije mjesto u književnoistorijskom kontekstu od onoga koji su do sada imali.

²³ Isto, str. 36.

Milena IVANOVIĆ

**MODERNISATION OF NARRATIVE TEXTS BY RISTO
RATKOVIĆ**

Process of modernisation of Ratkovic's narrative procedure was studied in novel *Nevidbog i Where is she?*. The main novelties are reflected in introspective creation of characters, development of static motives, associative principle of motivation, as well as in specific articulating of speech line. Introspective techniques used in thee novels are the experienced speech and the internal monologue.